

Хипократ

ТРАКТАТИ 3

ЗА РЕЖИМА ПРИ ОСТРИТЕ БОЛЕСТИ

ЗА РЕЖИМА ПРИ ОСТРИТЕ БОЛЕСТИ

(ДОПЪЛНЕНИЕ)

ЗА ЗАБОЛЯВАНИЯТА

ЕПИДЕМИИ. КНИГА I

ЕПИДЕМИИ. КНИГА III

Настоящият превод е направен от старогръцки език по изданието „Loeb Classical Library“, Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Hippocrates (1988), Volume V. Edited by J. Henderson and translated by P. Potter.

Hippocrates (1988), Volume VI. Edited by J. Henderson and translated by P. Potter.

Hippocrates (2022), Volume I. Edited and translated by P. Potter.

Hippocrates (2023), Volume II. Edited and translated by P. Potter.

© Издателство „Изток-Запад“, 2026

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Ирена Станкова, превод от старогръцки, увод и бележки, 2026

ISBN 978-619-01-1722-3

ХИПОКРАТ

ТРАКТАТИ

3

- ♦ ЗА РЕЖИМА ПРИ ОСТРИТЕ БОЛЕСТИ ♦
- ♦ ЗА РЕЖИМА ПРИ ОСТРИТЕ БОЛЕСТИ
(ДОПЪЛНЕНИЕ) ♦
- ♦ ЗА ЗАБОЛЯВАНИЯТА ♦
- ♦ ЕПИДЕМИИ. КНИГА I ♦
- ♦ ЕПИДЕМИИ. КНИГА III ♦

Превод от старогръцки език, увод и бележки
Ирена Станкова

*Посвещава се на българските лекари
и техните всекидневни усилия и себеотрицание
за опазването на живота*

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	7
За режима при острите болести	15
За режима при острите болести (допълнение).....	43
За заболяванията	67
Епидемии. Книга I.....	95
Епидемии. Книга III.....	123
Библиография	151

УВОД

Трети том на поредицата *Хипократ. Трактати* предлага на българския читател превод на съчиненията *За режима при острите болести* (*Περὶ διαίτης ὀξέων De diaeta in morbis acutis/De ratione victus in morbis acutis*, сѡкр. *Acut.*), *За режима при острите болести. Допълнение* (*Περὶ διαίτης ὀξέων. Νόδα De diaeta acutorum (Appendix/ Spurium)*, сѡкр. *Acut. spur.*), *За заболяванията* (*Περὶ παθῶν De affectionibus*, сѡкр. *Aff.*), *Епидемии. Книга I* (*Ἐπιδημιῶν τὸ πρῶτον De morbis popularibus I (Epidemiorum*, сѡкр. *Epid. I)*) и *Епидемии. Книга III* (*Ἐπιδημιῶν τὸ τρίτον De morbis popularibus III*, сѡкр. *Epid. III*).

За режима при острите болести е сред най-разпространените и превеждани съчинения от Хипократовия корпус. Състои се от основен текст, разделен на 68 глави според изданието *Hippocrates (2023) Loeb Classical Library. Vol.II. Edited and translated by Paul Potter. Harvard University Press*, докато в изданието *Hippocrates (1839) Oeuvres Completes D’Hippocrate. A. Littre, Ed.* делението е на 18 глави и от *Appendix* (Допълнение), наречен още „Неистинско допълнение“ (*spurium*) със 72 глави. В Античността са го наричали още *За птисаната* (*Περὶ πτισήνης*), заради ечемичената каша, използвана като основно диетично лечебно средство при острите заболявания или *Срещу Книдските максимуми* (*Πρὸς τὰς κνιδίας γνάμιας*), тъй като уводът е насочен срещу авторите на медицинското съчинение *Книдски максимуми*, което е отразявало теоретичните възгледи на лекарите от т.нар. Книдска медицинска школа от VI–V в.пр.Хр. Съчинението е включено в листа на римския лексикограф Ероциан през I в. и е коментирано през II в. от Клавдий Гален в четирите му книги *Коментар върху съчинението на Хипократ За режима при ост-*

рите болести (Eis tò Perì diaítēs óξέων Ἱπποκράτους ὑπομνήματα; (HVA = In Hippocratis de acutorum morborum victu). Има анонимен арабски превод от IX в., който два пъти е превеждан на латински език, като се смятало, че единият превод е на Константин Африкански от XI в. или на Герард от Кремона от XII в., а другият е дело на Николо ди Реджо от XIV в. Запазени са близо 200 манускрипта от времето между XII и XV в., които съдържат това съчинение.¹

През XIII в. трактатът е включен в основния средновековен учебник *Ars medicinae* (*Медицинско изкуство*), наречен още *Артичела* (*Articella*), изучаван в медицинските университети в Европа и съставен в Бенедиктинския манастир в Монте Касино, който още през IX в. бил известен център за събиране на медицински трактати и превеждането им на латински език, както и за обучение на лекари. Трактатите в *Артичела* били променяни през вековете, но включването му говори за високата оценка, която са му давали като дидактически инструмент.

Целта му е да посочи правилния режим, който трябва да се прилага при острите болести, които се смятали за най-смъртоносни. Теоретичната рамка е очертана от хуморалната теория, теорията за сваряване на течностите и болестта, критичните дни, като се отричат големите и ненавременни промени в диетичния режим. Самата болест се определяла от някои лекари като голяма промяна (*μεγάλη μεταβολή megálē metabolé*) за тялото, на която следва да се противопостави с друга голяма промяна в режима. На тази гледна точка авторът противопоставя своята за умереност и въздържане от тежък режим:

Убеден съм, че лекарите правят противоположното на това, което трябва да правят, защото искат в началото на болестта болният да гладува два, три или повече дни и след това да му дадат каши или напитки, мислейки, че това е полезно, понеже е настъпила голяма промяна за тялото и на нея трябва да се противопостави друга голяма промяна. (Acut., 26)

¹ Hippocrates (2023), *Volume II. Edited and translated by P. Potter. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England*, pp. 67–68.

Някой може да даде множество подобни примери за това с какво се хранят хората, за да посочи как те понасят добре храните и напитките, с които са свикнали, дори и да не са добри по природа, и как понасят зле храните и напитките, с които не са свикнали, дори и да не са лоши по природа. (Acut., 35)

Доброто познаване на развитието на болестта, признаците ѝ в различните етапи, навиците на болния и всички храни, напитки и лечебни средства са задължителни за лекаря, който трябва правилно да лекува острите болести, възникнали от повишаването на различните течности в тялото. Най-важни при преценката са умереността, изборът на правилен момент и подходящ режим по време на лечението. Сред предлаганите средства са очистване на тялото, лечебно гладуване, предписване на каши и различни видове вина, напитки с мед и оцет, билки за вътрешна и външна употреба, бани.

Съчинението *За режима при острите болести. Допълнение (Περὶ διαίτης ὀξέων. Νόδα De diaeta acutorum (Appendix/ Spurium), съкр. Acut. spur.)* е прието от Ероциан като продължение на предишния трактат, коментирано е също от Клавдий Гален и сравнително рано е преведено на латински език. Още от Античността се спори дали това е истинско съчинение на Хипократ, или не, но е включвано във всички издания на Хипократовия корпус. То продължава наставленията относно това какъв режим да се спазва при различни болести и че холистичният подход към болния е най-важен за лекаря, който внимателно следи, преценява и предлага най-доброто лечение:

Най-важната част от диететиката е да наблюдаваш отблизо и да следиш по време на продължителните болести за обострянето и намаляването на треските, за да знаеш кога не трябва да се дава храна и кога е безопасно да се дава – това е моментът, когато състоянието на болния е най-далеч от обостряне. (Acut. spur., 39)

Дадени са диетични съвети за всяко заболяване и в края има няколко рецепти, които разкриват на съвременния читател античните разбираня в тази област. Използвани са не само рас-

тения, които се срещат в района на Средиземноморието, но и такива, които са били обект на търговия и са внасяни от Египет, Индия и т.н. От лековитите растения са приготвяли различни форми като хапчета, течности за вътрешна и външна употреба, мазила за външно приложение, медицински лапи, компреси, вагинални песари, супозитории и др. Лекарите са познавали полезните свойства на меда, виното, зърнените храни, зеленчуците и месата, и др. Разбирали са значението за лечението и поддържането на здравето на баните, парните бани, масажите, физическите упражнения и почивката.

Двата трактата са отличен пример за Хипократовата медицина, която залага на точната преценка според теоретичните разбирания за произхода на болестите и природата на човека, както и познаването на различните лечебни методи и средства.

Трактатът *За заболяванията* е също едно от най-известните медицински съчинения в Хипократовия корпус. Състои се от две части: I част (1–38 глава), в която се дават кратки описания на различни заболявания и II част (39–61 глава), определяща как да бъде проведен съответният диетичен лечебен режим. В Увода срещаме оценката за здравето като най-голямата ценност в живота и че обикновеният човек, без да е лекар, трябва да има определени медицински знания:

Всеки разумен човек трябва да осъзнава, че здравето е най-голямата ценност за хората, да има необходимите познания, които да му помагат по време на болестите, да разбира и да преценява какво казват лекарите и какво предписват за тялото му, и да има знания в тази област, достатъчни за обикновен човек. (Aff. 1)

Съществува спор сред изследователите дали това е книга за неспециалисти или адресатът е лекар. Преводачът П. Потър в V том на изданието на преводите на Хипократ Loeb Classical Library твърди, че съчинението е насочено към лекар-професионалист: „От дълго време се смята, че *За заболяванията*, без съмнение с оглед на първата глава, е книга за популярна медицина, но това виждане е грешно и се потвърждава от следните два факта:

първо, във всеки абзац, в който авторът се обръща към читателя във второ лице, контекстът изисква той да е лекар, а не обикновен човек. Второ, общото ниво на технически знания, което се вижда в *За заболяванията*, не е по-различно от това в другите Хипократови съчинения, адресирани към лекари. Затова можем да предположим, че първата глава на книгата, вероятно заедно с едно или две други изречения, представя рамка, в която е поставен медицинският трактат, съставен от две части.²

Изследователката П. Канисарес в много публикации и в изданието на трактата от 2024 г., застъпва тезата, че това е книга, предназначена за обикновения читател, който ще получи от нея информация за болестите и за лечението с храни и напитки, и я нарича първия достигнал до нас екземпляр от този жанр.³

Патологичната основа е заложена върху теоретичния модел, че болестите се предизвикват от *флегмата и жлъчката*, което разкрива половината от идеите в хуморалната теория (четирите течности – *флегма, кръв, жлъчка и черна жлъчка*, водят до различни болестни състояния). Флегмата се образува в главата и се спуска надолу, поради което е причина за заболяванията на главата, ушите, носа, гърлото и за тези в гръдната и коремната кухина. При всяка нозологична единица се споменава и етиологията на болестта – дали тя е причинена от флегма или жлъчка. Следва се в общи линии разпространеното описание *a capite ad calcem (от глава до пети)*, като се започва от заболяванията на главата и се свърши с тези на кожата. Разгледани са болестите на гръдната и коремната кухина, острите заболявания, зимните и летните трески, болестите на червата, пикочния мехур, ставите, кожата и др.

В осма глава е дадена кратка дефиниция на кризата (*κρίσις krlsis*), като се следва идеята за кризата като преломен момент в

---

² Hippocrates (1988), *Volume V. Edited by J. Henderson and translated by P. Potter. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England, p. 5.*

³ Canizares, Pilar Pérez (2024), *Hippocratis De affectionibus/ Hippocrates, On Affections. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, p. 55.*

болестта, при който болният може да се подобри или влоши, а болестта може да се превърне в друг вид или да свърши:

Кризата при тези болести настъпва, когато те се обострят, станат по-леки, променят се в друга болест или свършват. (Aff. 8)

Във втората част на съчинението е разгърната теорията на диететиката и включва наставления за употребата на различните каши и напитки, които се предписват при заболяванията, за режима след прием на лекарства, какви са храните за овлажняване, изсушаване, подсилване, видовете вина, меса, зърнени храни, зеленчуци и т.н. Посочено е лечение с противоположното, т.е. сухото трябва да се овлажни, влажното да се изсуши, топлото да се изстуди и студеното да се затопли, за да се запази балансът на тези качества. Трябва да се познава характерът на заболяването и видът на храните и напитките. Диететиката използва още упражненията и къпането като основни елементи от холистичната терапия.

Настоящото издание предлага и превод на най-известните казуистични трактати от поредицата от седем книги *Епидемии: Епидемии I и III*. Изследователите определят, че книгите са написани по различно време, като датират *Епидемии I и III* около 410 г.пр.Хр., *Епидемии II, IV и VI* между 427/6 и 373/2 г.пр.Хр. и *Епидемии V и VII* между 358 и 348 г.пр.Хр. *Епидемии I и III* са дело на лекар, живял на о-в Тасос, и описват различни клинични случаи, а също показват и връзката между сезона и болестите, които се срещат в определено време на годината. Книгите представят казуистичен подход към медицинската проблематика, при който детайлно са описани признаците на болестите и са класифицирани нозологичните единици. Целта на описанието на състоянието на времето (*κατάστασις katástasis*), на болестите и на болните е лекарят да познава сезонните промени и да ги свързва с различните патологични състояния и протичането им.

Терминът *епидемия ἐπιδημιος epidēmios* болест, разпространена сред народа е получил значение *заболяване, проявяващо се в определен сезон сред хора, които живеят на едно място. В Епиде-*

мии I са описани 3 състояния на времето и 14 случая на болни хора.

Съчинението е прочуто с напътствието на автора към лекаря да изучи анамнезата (*това, което се е случило τὰ προγεγόμενα*), да разпознае болестта (*това, което се случва τὰ παρόντα*) и да определи прогнозата (*това, което ще се случи τὰ ἐσόμενα*) като елементи на лечението и да помага или да не вреди на болния. Участниците в изкуството са лекарят, болният и болестта, като тя е персонифицирана в полето на медицината. Лекарят е обявен за служител на изкуството, подобно на жрец в храма на Асклепий, докато болният трябва да се бори заедно с него срещу болестта:

Разбери какво се е случило, знай какво се случва, предвиди какво ще се случи: с това се занимавай. Стреми се към две неща по отношение на болестите: да помагаш и поне да не вредиш. Медицинското изкуство има три части: болестта, болният и лекарят. Лекарят е служител на изкуството, а болният воюва с болестта заедно с него. (Epid., I, 11)

В *Епидемии III* има описание на общо 28 случая и едно състояние на времето. Двете книги разглеждат връзката между сезонните проявления на климата и срещаните болести, обосновавайки теорията на Хипократовата медицина за пряката зависимост между климата и заболяванията, като помагат да се направят изводи за очакваните сезонни патологии, протичането и прогнозата им. Те са базирани още на теоретичните модели за наличието на четирите течности в тялото, за сваряването на течностите или смилането на различните материи, за апостаза – отделянето на болестотворната материя или появяването на абсцес и за кризата, като тук тя сочи единствено като края на болестта, макар в някои случаи заболяването се връща и се очаква нова криза. При някои болни няма видима криза, но все пак болестта завършва. Отделянето на сварени течности, смелни материи или появата на абсцес е знак за приближаваща криза и затова липсата му е основен прогностичен белег при определяне на развоя на болестта и на критичните дни. Като апостаза се приемат обикновено различни прояви като нормално или

патологично изтичане: кървотечение от носа, отделяне на добра урина, поява на месечно течение при жените и т.н.

Представените трактати илюстрират богатството на теоретичните модели и практическите знания, които са притежавали гръцките лекари през V–IV в. пр. Хр. и сега те стават достойние на българския читател.

Ирена Станкова